

A doktori (PhD) értekezés tézisei

KONDÁKOR SZABOLCS

Pécsváradi Gábor *Jeruzsálemi utazása*
és a ferences irodalom

Témavezető:

SZOVÁK KORNÉL DSC egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Klasszika-filológiai műhely

Budapest

2021

A kutatás előzményei, problémafelvetés

Az egyetlen, még a középkor folyamán nyomtatásban is megjelent magyar szerzőségű Szentföld-leírás, a *Compendiosa descriptio*, mely *Jeruzsálemi utazás* címmel Holl Béla fordításában 1983 óta magyar nyelven is olvasható, rövid időn belül két bécsi kiadást is megért.

Ám míg az 1521-es nyomtatvány (RMK III 189, illetve RMK III 5107, **P** változat) Pécsváradi Gábor obszerváns ferencest jelöli meg szerzőként, a dátum nélkül, de ugyanazon nyomdában megjelent kötet (RMK III 75, **F** változat) kolofonjában Farnádi Miklós ferences neve áll.

A mű a két kiadás tisztázatlan viszonya miatt Toldy Ferenc és Széchy Károly értékelése nyomán az első magyar plágiumügyként vonult be az irodalomtörténetbe. A Széchy 1897-es tanulmánya után kialakult konszenzust, miszerint Farnádi eltulajdonította volna Pécsváradi szövegét, vagyis hogy **F** tulajdonképpen a **P**-ből a személyes élmények eltávolítása révén létrehozott rövidített és álnéven megjelentetett kiadás, Magyarországon mintegy százhusz éven keresztül nem kérdőjelezte meg senki, jóllehet **F P**-nél korábbi datálása már a zarándokirodalom első német nyelvű bibliográfiáiban is megjelent.

Nem segítette a mű recepcióját, hogy bár Hatala Péter a **P**-ből részleteket jelentetett meg a *Magyar Sionban*, az eredeti szöveg középkori latinságához hűtlen, az irodalmi megformáltságú részleteket pedig rendre kihagyó közlemények a *Compendiosa descriptio* egészéről hamis képet közvetítettek.

Ezt a hamis képet végül Holl Béla korrigálta, aki a **P** változat szövegét bevezetővel és jegyzetekkel ellátott fordításában tette magyar nyelven is elérhetővé, majd a bevezetőt később önálló tanulmánnyá bővítve külön is megjelentette. Az alapos kutatást végző Holl rámutatott a mű legfontosabb

jellegetességeire: a négy égtájnak megfelelő négy rész és az öt pontra tagolódo fejezetek által meghatározott különleges szerkezetre. Míg az előbbi ferences jellegetességeknek ítélte, ekképpen pedig az 1507–1508-as zárándoklatát megörökítő Anselmus de Cracovia Szentföld-leírásával rokonította, az utóbbiban a korábbi szakirodalom alapján a skolasztikus érvelésmód felosztásait azonosította. Feltárta a mű forrásainak nagy részét, köztük az idézés nélkül felhasznált apokrif evangéliumokból eredő jeleneteket is, az egyiptomi helyek leírásához használt forrásként pedig Bernhard Breydenbach művét jelölte meg. Fontos eredménye továbbá, hogy ismét a köztudatba hozta Pécsváradi Bánffy Jánoshoz írt levelét. Érdemei mellett azonban meg kell említeni, hogy fordítása sok tekintetben eltér az eredeti szövegtől és tárgyi tévedésektől sem mentes.

A kritikai kiadás elkészítésének feladata azonban, amit a latin szöveg nehéz hozzáférhetősége és a középkori magyar irodalomban tapasztalható egyedisége egyaránt indokolt, olyan adatokkal szembesített, melyek a két változat közti viszony kérdését fölébe helyezték a „ki plagizált kit?” dilemmájának. Világossá vált ugyanis **F** genetikai elsőbbsége és az átdolgozás jelentős volta, így azonban választ kellett adni a két kiadás létrejöttének okára és arra, hogy **F** mennyiben tekinthető Pécsváradi művének. A kollacionálás során derült ki továbbá, hogy **F** előszava egy négyosztatú, a mű végén található térképről, valamint a szent helyeken elnyerhető búcsúk kettős, a teljes és a 7 év 7 böjtös búcsút megkülönböztető rendszeréről is említést tesz. Mindez megmagyarázza a négy részes szerkezetet, de új források vizsgálatát tette szükségessé: a térképekét.

A követett módszertan

A disszertáció Pécsváradi Gábor életének és az alsólendvai Bánffyakhoz fűződő kapcsolatának bemutatásával vázolja fel a ferences szerzetes Szentföld-leírása, a *Compendiosa descriptio* történelmi hátterét, amit a recepciótörténet áttekintése követ. A Bánffyakkal való viszony és a nemesi család életében megjelenő udvari kultúra vizsgálatát Bánffy Jakab lovagi zarándoklata, Pécsváradinak a Bánffyaknál betöltött kápláni tiszte valamint a Bánffy Jánoshoz írt levélben olvasható, a törökökre vonatkozó információk tették szükségessé.

A dolgozat fő része egy a *Compendiosa descriptio* mindkét változatában szereplő szövegrészt, a szent tűz liturgiájának leírását elemzi, melynek eddig azonosítatlan forrását egy barletti liturgikus kódex Charles Kohler által kiadott szövegében találtam meg. Az ebben az ordináriuskönyvben, valamint az **F** és **P** változatokban fennmaradt szövegek filológiai elemzésével tisztázom **F** és **P** kapcsolatát, minthogy a részlet szemben a *Compendiosa descriptio* más, akár nyomtatásban is elérhető forrásaival, nem volt könnyen hozzáférhető.

A térképre tett **F**-ben található utalások vizsgálatával rekonstruálom a *Compendiosa descriptio*hoz használt eltűnt térkép tulajdonságait és megvizsgálom, hogy a szóba jöhető Szentföldet ábrázoló térképek közül melyikhez állhatott legközelebb.

A források alapos vizsgálatával és az eddig azonosítatlan vendégzsövegek feltárással elsősorban Pécsváradinak a saját rendtársai által írt művekhez, valamint a prédikációs segédeszközökhöz való viszonyát mutatom be.

Az ötös tagolás mint szervezőelv érvényre juttatását a mellékletként csatolt táblázattal és az átdolgozás mértékének számszerűsítésével

vizsgálom, támaszkodva a középkori magyarországi valamint közép-európai mnemotechnikai traktátusokról szóló irodalom megállapításaira. Megvizsgálom továbbá a címrendszerben végbement változtatásokat, a címek összevonását és szétválasztását, valamint annak lehetőségét, hogy állhat-e számszimbolikai megfontolás akár **F**, akár **P** fejezeteinek száma mögött.

A két változat közti szintaktikai, szóválasztásbeli és stilisztikai eltérések kimutatásával egyrészt Pécsváradi latinságát jellemzem, másrészt olyan nyelvi jellegzetességeket mutatok ki, melyek újabb érvekkel támasztják alá azt, hogy a *Compendiosa descriptio* szövegének alaprétege nem Pécsváradi saját fogalmazása, hanem az átvett szöveg **F**-ben még csekély, **P**-ben viszont teljes körű átdolgozáson ment keresztül.

A ferences rendi vezetésnek a szerzetesek irodalmi működésére vonatkozó szabályait valamint a szerzőség mibenlétére vonatkozó véleményeket ismertetve azt vizsgálom, hogy mi indokolhatta azt a plágium vádjához vezető ellentmondást, hogy **F** szerzője névtelen – jóllehet a kiadást a személyes élmények egyértelműen Pécsváradihoz kötik –, míg **P** a címlapon (Pécsváradi) Gábort szerepelteti. Ezek után innen, a szerzőség kívánalmai felől vizsgálom a szerkezeti változtatásokat.

Új eredmények

A disszertáció Pécsváradi életére vonatkozóan csak néhány részletet tudott feltárni: két párhuzamos útinapló alapján valószínűsíthető, hogy Bánffy Jakabbal együtt hagyta el a Szentföldet és Cipruson együtt látogatták meg a jobb lator keresztjét őrző kolostort. Ami a lovagi kultúra jelenlétét illeti, míg ennek megléte a Bánffyiak családi hagyományában gazdagon adatolható, a

*Compendiosa descripti*óban ez egyáltalán nincs jelen. Ennek megfelelően a keresztesek tetteinek tárgyalása is rendkívül felületes és moralizáló: Buillon Godfried valós alakján kívül csak Nagy Károly és Szent István keresztes hadjáratainak legendái nyernek említést.

A szent tűz liturgiájáról szóló, a barlettai kódexben megőrzött részt összevetve **F** és **P** szövegével világossá válik, hogy **F** nem származhatott **P**-ből. **F** paleográfaiilag magyarázható következetesen elrontott alakjai alapján **F** egy kézirat első nyomtatott kiadása. A két nyomtatvány közti hasonlóság miatt viszont **P** nyomtatvány feltétlenül **F** nyomtatvány alapján készült. Az **F**-ből hiányzó, ugyanakkor **P**-be az elveszett térképről bekerült adatok miatt azonban **P**-hez csak **F** és a kézirat együttes használata vezethetett. Összefoglalva **F** nem **P** alapján készült rövidített változat, hanem a Pécsvárad által a Szentföldről hozott és részben általa átdolgozott, de a felhasznált források jellegzetességeit a **P**-hez képest jobban megőrző kézirat szöveg első kiadása, **P** pedig **F** és az eredeti kézirat alapján készült átdolgozott kiadás.

Az **F** előszavában említett *Compendium locorum Terre Sancte* című, mindkét kiadásból hiányzó térkép a egy – leginkább a virtuális zarándoklatok végzéséhez használt – Jeruzsálemet távlatból, a szentföldi szent helyeket és a Földközi tengert pedig körülötte ábrázoló, Breydenbach Jeruzsálem-térképéhez hasonló, a világtájakat is feltüntető ábra volt, melyen a szent város számos részlete kivehető volt, látszott például rajta a Porta Aurea kettős íve.

Ugyanakkor az **F**-ben a Szent Sír-templomot és a betlehemi születés barlangját belülről ábrázoló képekre tett utalások alapján az elveszett térkép legközelebbi rokonát Hermannus Borculus töredékesen fennmaradt és a *Compendiosa descripti*ónál későbbi térképében fedezhetjük fel, melyre e két

ábrát is rátették. A *Compendiosa descriptio* tehát írott tanúja egy a ferencesek által kifejlesztett térképnek, mely vagy egyenesen a Breydenbach-térkép ihletője volt, vagy a Breydenbach-térkép alapján készült, de a Borculus-térképet inspiráló ábra volt.

A virtuális zarándoklatok főleg németalföldi női kolostorokban végzett gyakorlata a szent helyeket ábrázoló képek vagy a kolostorok megfelelő helyein mondott imádságok, vagy a passió mintájára végzett testgyakorlatok voltak, melyekhez Szentföldleírásokból átalakított szövegeket használtak. Az átalakítás a helyek sorrendjének megváltoztatásával, a személyes élmények kiiktatásával, a pontos hosszúsági adatok bekerülésével, valamint a népnyelvre fordítással, esetleg a nőnemű névmások megjelenésével járt. A pontos méretadatok az állomások elhelyezését, a kerengőn megtett lépések számát vagy metrikus ereklyék létrehozását szolgálták.

A *Compendiosa descriptio* esetében regisztrálhatjuk egyrészt a szentföldi női szentek hangsúlyos jelenlétét és a távolsági adatok meglétét illetve bővülését, másrészt találhatunk utalást mind a megcélzott női olvasóközönségre, mint arra a célra, hogy a szöveg a testi és a lelki zarándoklatra egyaránt szolgáljon, ugyanakkor mind a személyes élmények bővítése, mind a szerkezet földrajzi meghatározottsága ellentmond a nyugaton leírt gyakorlatnak. A középkori Magyarországról csak a pálosok esetében van adatunk a passió eseményeinek megfelelően felállított oltárokról, de metrikus ereklye a Bánffyok rokonságában bizonyosan létezett.

Vagyis míg a térkép a mű négy égtáj szerinti tagolásának, a virtuális zarándoklatok koncepciója a Pécsváradi eszközölte változtatások egy részének szolgál magyarázatul.

Az átdolgozás legszembeütőbb jellegzetességeként viszont a fejezetek részint már F-ben is meglévő ötös tagolásának szinte teljes körű érvényesítése jelölhető meg, mely fejezetek leválasztásához illetve összevonásához vezetett. Míg a korábbi szakirodalom ennek eredetét a skolasztikus felosztásokban látta, a disszertáció a mnemotechnikában alkalmazott ötösökkel magyarázza. Ezt támasztják alá azok a Kiss Farkas Gábor és szerzőtársai által feltárt korabeli elméleti szövegek, melyek az obszerváns ferencesekhez több szálon is kötődnek. Ez ugyanakkor nem mond ellent a virtuális zárandoklatoknak, hiszen egyrészt a mnemotechnikai eljárások is képzeletbeli tér felépítésével operáltak, másrészt zárandokút alapján is építettek fel mnemotechnikai tereket.

A disszertáció kimutatja korábban nem azonosított liturgikus és jámborsági forrásoknak, köztük Pécsváradi rendtársainak, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát műveinek használatát. A megadott locusok pontos ellenőrzése alapján egyrészt alátámasztást nyer, hogy P javítja F-et, valamint hogy a többször is idézett két fő forrás (Alphonsus de Spina és Nicolaus de Lyra művei) használata széleskörűbb a Pécsváradi által bevallottnál.

A *glossa ordinariából*, a *glossa interlinearisből* és Nicolaus de Lyrából vett idézetek együttes előfordulása egy nyomtatott glosszás bibliát feltételeznek, ezekbe rendszerint Mathias Döringnek a Nicolaus de Lyrát az azt kijavító Paulus Burgensisszel szemben védelmébe vevő művét is belefoglalták. A szerzőség mibenlétének a szakirodalomban eddig említés nélkül hagyott tárgyalása Döringnek az 1. zsoltárnál olvasható, a zsoltárok szerzőségéről írott szakasza. Döring Arisztotelészen nyugvó alaptételeit a nem kinyilatkoztatott szövegekre alkalmazva az elsődleges szerzőnek nem az irodalmi alapanyag, hanem az irodalmi forma létrehozója tekintendő. Ez

alapján az ötös tagolás kialakítása döntő fontosságú a szerzői név vállalásához.

A nyelvi és stilisztikai elemzés alapján megállapítható, hogy F-hez viszonyítva P egy lényegesen, Pécsváradi szerzői intencióinak és nyelvi kompetenciájának megfelelően átalakított, bővített változata. A két kiadás közti számos és következetes szintaktikai, szókincs- és megfogalmazásbeli eltérés azt támasztja alá, hogy F szövegének nagy része nem Pécsváradi saját fogalmazása. Ez egyrészt jól illeszkedik a filológiai elemzés tanulságaihoz, másrészt kiemeli Pécsváradinak a megfelelő nyelvi megformáltság kialakítására tett, néhol rendkívül gazdag stilisztikai eszköztárral dolgozó igyekezetét.

A dolgozat megállapításai a *Compendiosa descriptión*nak a disszertációval együtt elkészült kritikai kiadásának szövegén és forrásazonosításain alapulnak. Függeléként a P gyöngyösi példányához kötött *Peregrinatio Laurentii de Taar* című költemény elemzése áll, forrását az eddigi kutatással szemben nem Mandeville-ben, hanem Walter de Chatillon *Alexandreis*ében látjuk.

A témában végzett publikációs tevékenység

Tanulmány:

KONDÁKOR Szabolcs: Pécsváradi Gábor Jeruzsálemi utazásának szerzőségéről. In: BALÁZS József – BOJTOS Anita et alii (szerk.): *Studia Varia Tanulmánykötet*. Budapest [Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar 2016, 154–167. (online kiadás: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/960623/file/PDK_k%C3%B6tet.pdf)

Előadások:

KONDÁKOR Szabolcs: *Pécsváradi Gábor Jeruzsálemi utazásának szerzőségéről*. Pázmány Doktori Konferencia. Budapest, 2016, február 5.

KONDÁKOR Szabolcs: *Indulgenze e passi –La descrizione della Terra Santa di un francescano osservante ungherese, Gabriele di Pécsvárad*. Utazás és spiritualitás a klasszikus és a neolatin kultúrákban. Budapest, 2018. május 18.

KONDÁKOR Szabolcs: *Szentek Legendái Pécsváradi Gábor Szentföldi utazásában*. XIII. Magyar Ókortudományi Konferencia. Szeged, 2018. május 25.

KONDÁKOR Szabolcs: *Változatok a Szentföldre. Pécsváradi Gábor Compendiosa descriptiója*. Középkorral foglalkozó doktoranduszok konferenciája. Budapest, 2021. június

